

Desať

Doplnené
o prieskum
Čo si Slováci
myslia
o kapitalizme

najväčších omylov **antikapitalistov**

Kritika kritiky kapitalizmu

RAINER ZITELMANN

Desať

najväčších omylov
antikapitalistov

Kritika kritiky kapitalizmu

Rainer Zitelmann

www.mafraslovakia.sk
www.knihy.hnonline.sk

ISBN: 978-80-8254-060-7

Obsah

Úvod 5

Časť A: Desať najväčších omylov antikapitalistov

1. Kapitalizmus je zodpovedný za hlad a chudobu 11
2. Kapitalizmus vedie k rastúcej nerovnosti 29
3. Kapitalizmus je zodpovedný za ničenie životného prostredia a klimatickú zmenu 51
4. Kapitalizmus opakovane vedie k novým hospodárskym a finančným krízam 73
5. Kapitalizmu dominujú bohatí, ktorí určujú politickú agendu 87
6. Kapitalizmus vedie k monopolom 101
7. Kapitalizmus podporuje sebeckosť a chamtivosť 121
8. Kapitalizmus nabáda ľudí kupovať výrobky, ktoré nepotrebujú 135
9. Kapitalizmus vedie k vojnám 159
10. Kapitalizmus znamená, že nebezpečenstvo fašizmu stále existuje 175

Časť B: Antikapitalistické alternatívy

11. Socializmus na papieri vždy vyzerá dobre (pokiaľ to nie je papier z učebnice dejepisu) 189

Časť C: Všeobecné vnímanie kapitalizmu

12. Čo si Slováci myslia o kapitalizme 223
13. Čo si o kapitalizme myslia ľudia v Ázii, Európe, Južnej Amerike a Spojených štátoch? 247

Záver: Antikapitalizmus ako politické náboženstvo 279

Trhové hospodárstvo a spoločná prosperita 293

Dotazník 311

O autorovi 315

Bibliografia 317

Menný zoznam 345

Úvod

V myslení verejnosti sa kapitalizmus spája so všetkým zlým, čo sa vo svete udialo. Pre mnohých ľudí, a nielen prívržencov politického náboženstva antikapitalizmu, je slovo kapitalizmus synonymom maximálneho zla. Kamkoľvek sa pozriete, vidíte, že kapitalizmus asi nemá veľa priateľov ani spojencov, a to ani napriek skutočnosti, že ide o najúspešnejší ekonomický systém v dejinách ľudstva.

Najväčší trik, ktorí antikapitalisti používajú, je porovnávanie systému skutočného sveta, v akom žijeme, s ideálom dokonalého sveta zo svojich snov. S ideálom, ktorý nikdy nikde na svete neexistoval. Antikapitalisti sa spoliehajú na fakt, že väčšina ľudí iba málo pozná dejiny, extrémnu chudobu a neľudské podmienky, v akých žili naši predkovia v čase pred príchodom kapitalizmu. A tiež vedia, že väčšina súčasníkov sa od učiteľov na školách a univerzitách iba málo dozvie o drsných a bezcitných podmienkach socializmu.

A nakoniec budúcnosť maľujú v čierno-čiernych farbách, pričom každý problém a krízu prisudzujú nie zlyhaniu štátu, ale údajným chybám trhu. Fakt, že každý jeden antikapitalistický systém bez výnimky skončil fiaskom, patrí k argumentom, aký žiadny socialista neprijme. Vždy majú poruke odpoveď, že to vôbec nebol „skutočný“ socializmus, pričom vám dôverne pošepekajú, že po sto rokoch zlyhaných socialistických experimentov konečne našli ten správny recept na fungujúci socializmus.

Všeobecne možno povedať, že kapitalizmus je systém založený na súkromnom vlastníctve a konkurencii, v ktorom sa spoločnosti slobodne rozhodujú, čo a v akom rozsahu budú vyrábať, pričom ich rozhodnutia ovplyvňujú trhom nastavené ceny. Ústredné úlohy v kapitalizme hrajú podnikatelia, ktorí vyvíjajú nové produkty a objavujú nové trhové príležitosti, a spotrebiteľia, ktorých samostatné nákupné rozhodovanie v konečnom dôsledku určuje úspech alebo neúspech podnikateľa.¹ Vo svojej podstate je kapitalizmus podnikateľský hospodársky systém. Ako najvhodnejší termín na jeho opísanie by slúžilo spojenie podnikateľská ekonomika. V socializme, naopak, prevláda štátne vlastníctvo, pričom tu neexistuje skutočná konkurencia ani reálne ceny. A okrem toho tam neexistuje podnikanie. Aké produkty sa budú vyrábať a v akom množ-

¹ Čínsky ekonóm Wej-jing Čang v súlade s tradíciou rakúskej ekonomickej školy (konkrétne schumpeteriánskej ekonómie) zdôrazňuje úlohu podnikania. Pozri Wej-jing Zhang, *Ideas for China's Future*, a Wej-jing Zhang, „A Paradigmatic change“.

stve určujú centralizované štátne plánovacie orgány, a nie súkromní podnikatelia.

Žiaden z týchto systémov však nikde nefunguje v čistej podobe. V skutočnosti sú všetky hospodárske systémy zmiešané. V realite v socialistických systémoch existuje určité obmedzené vlastníctvo kapitálových statkov a výrobných prostriedkov a stopy trhového hospodárstva (v opačnom prípade by skolabovali oveľa skôr). V súčasných kapitalistických štátoch je množstvo súčastí socializmu a plánovaného hospodárstva (čo často brzdí funkcie trhovej ekonomiky a adekvátne deformuje jej výsledky).

Vo svojej knihe *The Power of Capitalism* (Sila kapitalizmu) som rozvinul „teóriu“, ktorú nazývam skúmovkovou teóriou. Je to skôr metafora ako teória, ktorú možno použiť na lepšie pochopenie historického vývoja. Predstavme si skúmovku, ktorá obsahuje prvky štátu a trhu, socializmu a kapitalizmu. Do skúmovky pridajme viac trhu tak, ako to v 80. rokoch minulého storočia urobili v Číne. Aké bude pozorovanie? Zníženie chudoby a zvýšenie prosperity. Alebo vložme do skúmovky viac štátu, ako to robia socialisti vo Venezuele od roku 1999. Čo sa potom stane? Uvidíme viac chudoby a menej prosperity.

Vidíme tu súboj protikladov: trhu proti štátu, kapitalizmu proti socializmu. Je to dialektický protiklad, pričom vývoj krajiny z hľadiska menšej alebo väčšej prosperity závisí od vývoja pomeru medzi trhom a štátom. Zatiaľ čo v 80. a 90. rokoch sme v mnohých krajinách videli posilňovanie trhových síl (Teng Siao-pching v Číne, Margaret Thatcherová v Spojenom kráľovstve, Ronald Reagan v Spojených štátoch, reformy vo Švédsku a začiatkom druhého tisícročia v Nemecku), dnes je to druhá strana, štát, ktorý v mnohých krajinách získava prevahu. Na úrovni ideí sa antikapitalizmus opäť dostal do módy a v rastúcej miere formuje uvažovanie novej generácie novinárov a politikov.

Keď som na turné po svete propagoval knihu *The Power of Capitalism*, často sa ma pýtali na veci, akými som sa v knihe nezaoberal: „A čo znečistenie životného prostredia?“ alebo: „Nestratili sa v kapitalizme ľudské hodnoty, neodsunulo sa nakoniec všetko na druhú koľaj na úkor dosahovania zisku? A neexistuje základný rozpor medzi demokraciou a kapitalizmom?“ Ak sa napokon pozrieme na Spojené štáty, tamojší ľudia sa pýtajú, či nie je jasné, že politické aktivity sú ovplyvňované veľkými peniazmi, a nie väčšinou voličov. Ľudia sa tiež pýtali, či sa neustále nerozširuje medzera medzi chudobnými a bohatými tak, ako nám opakované tvrdia médiá. „A čo hovoríte na globálne monopoly ako Google

a Facebook, ktoré sú čím ďalej, tým silnejšie? A nie je za vojenské konflikty na svete zodpovedný kapitalizmus a nevytvoril hrôzostrašné diktatúry vrátane národno-socialistického režimu v Nemecku?“ A nakoniec ľudia, ktorí spochybňujú alebo zhadzujú kapitalizmus, sa pýtajú: „Nemali by sme vyskúšať alternatívy ku kapitalizmu?“ Niektorými z týchto otázok sa v tejto knihe zaoberám.

Keď budete čítať nasledujúce kapitoly, zakrátko zistíte, že v teoretickej rovine neargumentujem. Odporcovia kapitalizmu obľubujú debaty o teóriách, pretože vedľa, že v konceptuálnych diskusiách nie je také jednoduché rozhodnúť, kto má pravdu a kto nie, a tiež preto, lebo radi smerujú k výšinám abstrakcie. Teórie a abstraktné hospodárske modely sú však pre väčšinu ľudí príliš neuchopiteľné a nezrozumiteľné. To je prvý nedostatok. Druhým a oveľa vážnejším je to, že niektoré teórie sú lákavé preto, lebo sú konzistentné s tým, čo vieme – s našim vnímaním sveta. Ak sú koherentné, pútavo naformulované, dobre podané a čo je najdôležitejšie, v súlade s tým, o čom si myslíme, že už to poznáme, vedľa pôsobiť veľmi príťažlivo. Myslím si, že dôležitejšie je zistiť, či sú fakty, na ktorých je teória vybudovaná, skutočne pravdivé. Toto je slabina teórií, ktoré ponúkajú antikapitalisti. Nie sú v súlade s historickými údajmi a jednoducho iba umocňujú naše jednostranné vnímanie sveta.

Niektorí zástancovia kapitalizmu tiež radi diskutujú o hospodárskych modeloch. Nie som proti tomu, keďže modely majú svoje opodstatnenie. I tak si však myslím, že pred rozhodnutím, kto má pravdu, je zmysluplnejšie diskutovať o historických faktoch ako zapájať sa do debát o teoretických modeloch.

V tejto knihe som si osvojil nasledujúci prístup: v Časti A som sa podrobne zamerail na argumenty pravidelne namietané proti kapitalizmu. V prostrednej Časti B sa zaoberám otázkami alternatív ku kapitalizmu. Socializmus na papieri vyzerá vždy dobre – pokiaľ ten papier nie je učebnica dejpisu.

Tretia sekcia knihy, Časť C, je o všeobecnom vnímaní kapitalizmu. Možno ste už čítali knihu *Buď svetlo* od Stevena Pinkera alebo *Moc faktov* z pera Hansa Roslinga. Tie publikácie ma fascinovali, keďže dokazovali, ako sa väčšina ľudí mylí, ak verí, že v minulosti bolo všetko lepšie a celý svet sa zhoršuje. Medzi údajmi prieskumu existuje očividný protiklad v tom, ako ľudia vnímajú svet a aké sú fakty. To isté sa týka názoru ľudí na kapitalizmus, kde vidno ostrú odchýlku medzi historickými a ekonomickými faktmi na jednej strane a ľudským vnímaním na druhej. Poznám to v širšom meradle, keďže v rámci medzinárodného

výskumného projektu som sa pýtal ľudí v 21 krajinách na to, čo si myslia o kapitalizme.

Prvotným účelom tejto knihy nie je zapojiť sa do debaty s vedcami, ale zápasíť so všeobecnými názormi na kapitalizmus. Aj napriek tomu v niektorých kapitolách priamo riešim argumenty, ktoré zdôrazňuje množstvo popredných antikapitalistických intelektuálov, ako sú Thomas Piketty, Naomi Kleinová a Noam Chomsky, a ktoré môžeme nájsť v knihách a článkoch vedcov kritických ku kapitalizmu. Robím to v prvom rade vtedy, keď viem, že ich tézy našli živnú pôdu medzi veľkou časťou bežnej verejnosti. Samozrejme, že väčšina ľudí s antikapitalistickými názormi nikdy nečítala práce Karla Marxa ani súčasných kritikov kapitalizmu. Mnoho ich téz si však vďaka presadzovaniu v médiách, univerzitách a na školách našlo cestu do všeobecného povedomia, pričom sa minimálne sčasti považujú za všeobecnú múdrosť, a to i napriek množstvu chýb, ktoré obsahujú.

Presvedčíte sa tiež, že zatiaľ čo niektoré tézy sa môžu zdať celkom nové a inovatívne (napr. kritika spotreby), v skutočnosti sú oveľa staršie. Hoci argumenty presadzované proti spotrebe sa môžu v čase meniť, terčom je stále to isté: kapitalizmus. Voľakedy argumenty hovorili o ničení kultúry, potom o údajnom nebezpečenstve „odcudzenej spotreby“ a teraz je to klimatická zmena. Niektorí antikapitalisti vrátane Naomi Kleinovej dokonca otvorene priznali, že sa začali zaujímať o problematiku klimatickej zmeny až potom, čo objavili, že táto téma je novou a účinnou zbraňou v boji proti jednej veci, ktorú maximálne nenávidia: kapitalizmu.

Kritici ma pravdepodobne obvinia z „jednostrannosti“. Je to preto, lebo veľký počet faktov a argumentov v tejto knihe napadne mnoho „právd“ o svete, v aký veľa ľudí začalo veriť. Rovnako bude protirečiť naratívom rozširovaným veľkou časťou médií (hneď sa k tomu dostanem).

To je dôvodom, prečo predpokladom na čítanie tejto knihy je otvorenosť voči faktom, ktoré môžu napadnúť váš pohľad na svet. V rámci nášho medzinárodného prieskumu sme respondentom v 26 krajinách predostreli 18 výrokov s cieľom zistiť ich názory na kapitalizmus. Iba málo ľudí súhlasilo s výrokom, že kapitalizmus zlepšil podmienky bežných ľudí vo svete. Oveľa viac respondentov verí, že kapitalizmus je zodpovedný za hlad a chudobu. Čísla, ktoré uvádzam v prvej kapitole, jasne ukazujú, že pravda je presne opačná.

Vo vzťahu k hladu a chudobe je však veľmi zložitá viesť diskusiu založenú na faktoch. Čím je téma nabitejšia emóciami, tým menej sú ľudia

ochotní prijať empirické údaje, ktoré protirečia ich názorom. Tento fakt sa opakovane potvrdzuje vedeckými pokusmi a štúdiami.

V sérii takmer totožných reprezentatívnych prieskumov z posledných troch desaťročí výskumníci ukázali respondentom hárok papiera s obrázkom a rečovou bublinou a spýtali sa nasledujúcu otázku: „Chcel by som vám porozprávať o incidente, ktorý sa udial nedávno počas panelovej diskusie o [nasledovali rôzne témy, ako genetické inžinierstvo, klimatická zmena, jadrová energia, znečistenie ovzdušia a podobne, ktoré sú emočne polarizujúce]. Experti hovorili o rizikách a najnovšom vývoji v uvedenej oblasti. Zrazu jeden z divákov vyskočil a na panelistov a obecnstvo niečo zakričal.“ Výskumníci potom požiadali respondentov, aby si na papieri pozreli osobu a rečovú bublinu, ktorá obsahovala text: „Prečo by som sa mal v tomto kontexte zaujímať o čísla a štatistiku? Ako dokážete hovoriť s takou ľahostajnosťou, keď v stávke je prežitie ľudstva a našej planéty?“ Pod rečovou bublinou bola otázka: „Myslíte si, že táto osoba má pravdu alebo nie?“ Táto otázka sa opakovala počas 27 rokov v 15 rozličných reprezentatívnych prieskumoch o rôznych vysoko emotívnych a kontroverzných témach. Väčšina respondentov pevne súhlasila s provokatérom, ktorého fakty nezaujímal. V priemere 54,8 percenta opýtaných tvrdilo, že provokatér odolný proti faktom mal pravdu. Iba 23,4 percenta s tým nesúhlasilo.²

Pri písaní tejto knihy nemám žiadny záujem osvojiť si umelú „centristickú“ pozíciu alebo sa napriek neodškriepiteľným faktom prispôbiť chybným názorom veľkého počtu ľudí. To znamená, že pri existencii stoviek kníh vytvorených s cieľom haníť kapitalizmus určite nie je nič zlé na napísaní knihy na jeho obranu. Na každom súde má obžalovaný nárok na obhajcu. Sudcom v tomto prípade si ty, drahý čitateľ, ktorý prichádza vyriečiť rozsudok len raz a až po tom, čo boli prednesené všetky fakty. V našom prípade ide o fakty, ktoré hrajú v prospech kapitalizmu. Proces, v ktorom neexistuje obhajoba a žalobca so sudcom sú kumpáni, je procesom iba na efekt. Debata o kapitalizme, bohužiaľ, pričasto pripomína zinscenovaný a nespravodlivý proces.

Veľmi ma zaujala jasná a jednoduchá terminológia, ktorú využil pri obhajobe trhového hospodárstva môj priateľ profesor Wej-jing Čang, známy ekonóm z Pekinskej univerzity. Jeho prácu som začlenil do tejto knihy na stranách 21 – 22. Čitateľom, ktorí sa doteraz v žiadnom rozs-

² Porovnaj Kepplinger, *Risikofallen*, s. 62 – 63.

hu nezaoberali štúdiom kapitalizmu, odporúčam nenechať si kapitolu na koniec, ale prečítať si ju hneď po absolvovaní tohto úvodu.

Nakoniec by som sa chcel poďakovať vedcom a priateľom, ktorí mi pomohli svojou podporou aj kritickými komentármi ku knihe. Niektorí čítali vybrané kapitoly, iní celý rukopis. Moja vďaka patrí profesorovi Jörgovi Baberowskému, Dr. Danielovi Bultmannovi, profesorovi Jürgenovi W. Falterovi, profesorovi Thomasovi Heckenovi, Dr. Christianovi Hille-
rovi von Gaertringen, Dr. Helmutovi Knepelovi, profesorovi Eckhardovi Jessemu, profesorovi Hansovi Mathiasovi Kepplingerovi, profesorovi Wolfgangovi Königovi, Dr. Gerdovi Kommerovi, profesorovi Stefanovi Koothsovi, profesorovi Wolfgangovi Michalkovi, Reinhardovi Mohrovi, Dr. Kristianovi Niemietzovi, profesorovi Wernerovi Plumpemu, profesorovi Martinovi Rhonheimerovi, profesorovi Walterovi Scheidelovi, profesorovi Hermannovi Simonovi, profesorovi Frankovi Trentmannovi, profesorovi Bernd-Jürgenovi Wendtovi a profesorovi Erichovi Weedemu.

Moje osobitné poďakovanie patrí Dr. Thomasovi Petersenovi z Al-lensbachského inštitútu, ktorý mesiace viedol medzinárodný výskumný projekt, ako aj môjmu priateľovi Ansgarovi Grawovi, ktorý využil svoje schopnosti pri odbornej editácii tejto knihy.

1. Kapitalizmus je zodpovedný za hlad a chudobu

Kapitalizmu sa často kladie za vinu, že na svete sú hlad a chudoba. Čo si o tom myslíte? Znížil sa, zvýšil alebo nezmenil podiel svetovej populácie žijúcej v chudobe za posledné dekády?

V roku 2016 sa v prieskume medzi 26-tisíc respondentmi z 24 krajín zisťovalo, aký je ich názor na absolútnu chudobu počas ostatných 20 rokov. Iba 13 percent z nich verilo, že sa miera chudoby znížila. Naopak, až 70 percent bolo presvedčených, že sa zvýšila. Takéto chybné vnímanie bolo zvlášť výrazné v priemyselných krajinách. Napríklad v Nemecku iba osem percent respondentov verilo, že sa podiel ľudí žijúcich v absolútnej chudobe vo svete znížil. Štúdia z dielne spoločnosti Ipsos MORI viedla v roku 2017 k podobným záverom. V súlade s tým iba 11 percent nemeckých respondentov bolo presvedčených, že vo svetovom meradle sa absolútna chudoba znížila, pričom v Číne si to myslelo 49 percent opýtaných.³ Absolútna chudoba sa definuje pomocou nákladov na kôš základných tovarov a služieb. Každý, kto nedokáže získať tento kôš tovarov, sa považuje za chudobného v „absolútnom“ vyjadrení.⁴

Pred vznikom kapitalizmu žila väčšina ľudí vo svete v extrémnej chudobe. V roku 1820 žilo v absolútnej chudobe asi 90 percent svetovej populácie. Dnes je to menej ako 10 percent. A čo je najpozoruhodnejšie, po konci komunizmu v Číne a iných krajinách v posledných desaťročiach pokles chudoby nabral také tempo ako v žiadnej predchádzajúcej ére ľudských dejín. V roku 1981 bola absolútna miera chudoby 42,7 percenta. Do konca tisícročia klesla na 27,8 percenta a po roku 2021 sa dostala pod 10 percent.⁵

Dôležitý je práve trend, ktorý trvá desaťročia. Je pravda, že v protiklade k pôvodným očakávaniam Svetovej banky, ktorá tieto údaje zbiera, v posledných pár rokoch chudoba vzrástla. Stalo sa tak však najmä v súvislosti s následkami globálnej pandémie covidu-19, keďže situácia sa zhoršila v krajinách, kde už bola chudoba relatívne veľká.

³ Fink – Kappner, <https://de.irefeurope.org/Diskussionsbeitrage/Artikel/article/Globale-Armut-Positive-Entwicklung-negative-Einschatzung>

⁴ Svetová banka definuje absolútnu chudobu ako príjem pod medzinárodnou hranicou chudoby 1,9 USD (PKS) na deň. Toto je najkrutejší typ chudoby charakterizovaný drastickým nedostatkom základných položiek (vrátane a najmä jedla). Meranie chudoby v dolárových jednotkách (PKS) berie do úvahy variácie v kúpnej sile v rôznych krajinách (PKS = parita kúpnej sily).

⁵ Porovnaj Pinker, s. 87, Rosling, s. 52, Fink – Kappner. <https://de.irefeurope.org/Diskussionsbeitrage/Artikel/article/Globale-Armut-Positive-Entwicklung-negative-Einschatzung> a <https://www.worldbank.org/en/publication/poverty-and-shared-prosperity>.

Aj ďalšie dlhodobé trendy poskytujú dôvod na povzbudenie. Napríklad počet pracujúcich detí na svete významne klesol z 246 miliónov v roku 2000 na 160 miliónov po dvadsiatich rokoch.⁶ Pokles nastal napriek skutočnosti, že svetová populácia v rovnakom období narástla zo 6,1 miliardy na 7,8 miliardy ľudí.

Ak chceme porozumieť problematike chudoby, musíme sa pozrieť do dejín. Mnoho ľudí verí, že kapitalizmus je základnou príčinou svetovej chudoby a hladu. Majú úplne nerealistický obraz o predkapitalistickej ére. Johan Norberg, ktorý napísal knihu *Progress* (Pokrok), bol v mladosti antikapitalistom. Priznáva, že nikdy nerozmýšľal o tom, ako žili ľudia pred priemyselnou revolúciou. „Skôr som o tom rozmýšľal ako o dnešnej exkurzii na vidiek.“⁷ Popredná nemecká ľavicová politička Sahra Wagenknechtová v knihe *Die Selbstgerechten* (Pokryteký) uvádza, že ľudia pred kapitalizmom bezpochyby žili v odriekaní, avšak tieto podmienky oslavuje za to, že prispeli k „oveľa pokojnejšiemu, k prírode vrúcnejšiemu životu, integrovanému do súdržných spoločenskostí“, čo bolo v porovnaní s kapitalizmom „pozitívne idylické“.⁸

Vo svojej známej štúdii o postavení robotníckej triedy v Anglicku Friedrich Engels opisoval pracovné podmienky raného kapitalizmu najdrastickejšími výrazmi a maľoval idylický obraz domácich pracovníkov pred tým, ako práca so strojmi a kapitalizmus prišli ruka v ruku zničiť tento krásny život: „Týmto spôsobom mali robotníci celkom príjemnú existenciu, viedli statočný a pokojný život v najväčšej zbožnosti a počestnosti a ich materiálne postavenie bolo tiež omnoho lepšie ako postavenie ich potomkov; nemuseli sa prepracovávať, nerobili viac, ako sa im chcelo, a jednako si zarobili na to, čo potrebovali, mali dosť času na zdravú prácu vo svojej záhrade alebo na poli, na prácu, ktorá sama osebe bola zotavením, a mohli sa okrem toho ešte zúčastňovať na rôznych zábavách a hrách svojich susedov; a všetky tieto hry s kolkami, loptami atď. prispeli k udržaniu zdravia a posilneniu tela. Boli to väčšinou silní, dobre stavaní ľudia, ktorí sa vo svojej telesnej konštrukcii ničím nelíšili od svojich roľníckych susedov. Ich deti vyrastali na voľnom, vidieckom vzduchu, a ak svojim rodičom pri práci pomáhali, stávalo sa to iba tu a tam

⁶ Melcher, Kinderarbeit: Alarmierende Entwicklung laut UN-Studie, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10. júna 2021. <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/kinderarbeit-alarmierende-entwicklung-laut-un-studie-17380670.html>

⁷ Norberg, *Progress*, s. 2.

⁸ Wagenknechtová, s. 58.

a o osem alebo dvanásťhodinovom dennom pracovnom čase nemohlo byť ani reči.”⁹

Engels pokračuje: „Boli to ‚vážení‘ ľudia a dobrí otcovia rodín, žili mravne, lebo nemali príležitosť žiť nemravné, keďže v blízkosti neboli krčmy ani verejné domy, a pretože hostinský, ku ktorému si tu a tam zašli uhasiť smäd, bol sám ‚vážený‘ muž a väčšinou aj veľkonájomca, ktorý si potrpel na dobré pivo, prísny poriadok a včasnú záverečnú hodinu. Deti si nechávali po celý deň doma a vychovávali ich k poslušnosti a bohabojnosti...” Mladí ľudia podľa Engelsa „vyrastali spolu v idylickej prostote a dôvernosti až do sobáša“. Jedinú Engelsovu negatívnu poznámku nájdeme v pokračovaní: „... boli duševne mŕtvi, venovali sa iba svojim malicherným, súkromným záujmom, svojim krosnám a svojej záhradke a nevedeli nič o mohutnom hnutí, ktoré hýbalo svetom. Cítili sa príjemne vo svojom pokojnom skleníkovom živote a nikdy by sa neboli bez priemyselnej revolúcie dostali z tohto, síce veľmi romantického a pohodlného, ale jednako len človeka nedôstojného života.”¹⁰

Obraz, aký majú mnohí ľudia o živote v predkapitalistických časoch, sa takýmito romantizovanými zobrazeniami zmenil na nepoznanie. Pozrime sa teda objektívnejšie na predkapitalistickú dobu v rokoch a storočiach pred rokom 1820.

Chudobu v žiadnom prípade nespôsobil kapitalizmus. Existovala dlhý čas a tisícročia formovala ľudské životy. Chudoba nemá príčiny – prosperita áno. Známy francúzsky historik Fernand Braudel napísal jednu zo všeobecne uznávaných prác o spoločenských dejinách od 15. do 18. storočia: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme (XVe-XVIIIe siècles)* (*Materiálna civilizácia, ekonómia a kapitalizmus, 15. – 18. storočie*, v anglickom vydaní: *Civilization and Capitalism, 15th – 18th Century, Vol. I: The Structures of Everyday Life*). V knihe uvádza, že dokonca aj v relatívne bohatej Európe existovali neustále hospodárske poklesy a hlad. Výnosy z obilnín boli také úbohé, že dve po sebe idúce zlé úrody spôsobili katastrofu.¹¹ Aj v takom privilegovanom Francúzsku bolo v 17. storočí 11 veľkých hladomorov a 16 v nasledujúcom. Braudel podotýka, že tieto čísla sú pravdepodobne ešte príliš optimistické. V podobnej situácii boli všetky európske krajiny. Napríklad v Nemecku mestá a štáty neustále ničil hlad, jeden hladomor striedal druhý.

⁹ Engels, *Postavenie robotníckej triedy v Anglicku*, s. 32.

¹⁰ Engels, *Postavenie robotníckej triedy v Anglicku*, s. 32 – 33.

¹¹ Braudel, s. 73.

Mnoho ľudí verí, že k hladu a chudobe viedla industrializácia a urbanizácia. Braudel píše, že ľudia na vidieku niekedy zažívali ešte väčšie utrpenie: „Roľníci žili v stave závislosti od obchodníkov, miest a šľachty, pričom vlastné zásoby takmer nemali. V prípade hladomoru nemali žiadne iné riešenie, ako odísť do mesta, kde sa zhromaždili na uliciach a žobrali... Mestá sa čoskoro museli brániť voči takýmto pravidelným nájazdom, pričom nešlo čisto o žobrákov z okolia, ale o armády chudobných často z očividne vzdialených oblastí.“¹²

Ak by podmienky v mestách boli vo všeobecnosti horšie ako na vidieku, nehrnuli by sa do nich milióny ľudí. Nemecký historik ekonómie Werner Plumpe píše: „To, čo vytvorilo proletariát, nebol rozvíjajúci sa obchod ani priemysel. Vznikol samostatne v dôsledku rozsiahlej a väčšinou vidieckej nezamestnanosti... V skutočnosti industrializácia pomohla veľkému počtu ľudí uniknúť nízkej štruktúrálnej zamestnanosti a chudobe a prežiť vo forme pracovnej sily... Môžeme pripustiť, že kapitalizmus išiel v ústrety chudobnému obyvateľstvu, ktoré doslova nemalo čo stratiť, ale mohlo veľa získať.“¹³

To sa, samozrejme, vzťahovalo len na ľudí, ktorí si našli zamestnanie v mestách a boli schopní pracovať. K ostatným bol osud krutý. V Paríži vždy dávali chorých a invalidov do nemocníc. Z tých, čo boli schopní pracovať, vytvárali dvojice a zapájali ich do tvrdej, odpornej a nekonečnej driny pri čistení mestskej kanalizácie.¹⁴

Najväčším problémom mnohých krajín bol hlad. Vo Fínsku bol veľký hladomor v rokoch 1696 až 1697. Podľa odhadov zomrela štvrtina až tretina obyvateľstva. Aj v západnej Európe ľudia žili v neľudských podmienkach. V roku 1662 burgundskí kurfirsti hlásili kráľovi: „Vo vašej provincii tohtoročný hladomor zničil viac ako desaťtisíc rodín a tretinu obyvateľov vrátane tých z dobrých miest donútil jesť divoké rastliny.“ Kronikár dodáva, že „niektorí jedli ľudské mäso“.¹⁵

Ľudská strava pozostávala z ovsenej a iných kaší a chleba z podradnej múky, ktorý sa piekol raz za jeden alebo dva mesiace, pričom bol takmer vždy plesnivý a taký tvrdý, že v niektorých oblastiach sa musel sekať sekerou.¹⁶ Väčšina ľudí vrátane tých v meste musela prežiť s denným príjmom 2 000 kalórií, z čoho sacharidy tvorili výrazne viac ako

¹² Braudel, s. 74 – 75.

¹³ Plumpe, *Das kalte Herz*, s. 149 – 150.

¹⁴ Braudel, s. 75.

¹⁵ Braudel, s. 78.

¹⁶ Braudel, s. 78.

60-percentný podiel.¹⁷ Typické stravovanie predstavovalo celoživotné jenie chleba, ešte viac chleba a kaše.¹⁸ Spotreba chleba bola výrazne vysoká medzi vidieckym obyvateľstvom a u najnižšej vrstvy robotníckej triedy. Podľa Legrand d'Aussy v roku 1782 jedával francúzsky robotník alebo roľník 1,4 kg chleba denne, avšak „tí, čo mali k dispozícii iné jedlo, takéto množstvo nekonzumovali.“¹⁹

Ľudia v tých časoch boli zhrbení a nízki. Ľudské telo sa v dejinách prispôsobilo neadekvátnemu kalorickému príjmu. Angus Deaton v knihe *The Great Escape* (Veľkolepý únik) písal: „Malí robotníci 18. storočia boli dôsledne chytení v nutričnej pasci. Nemohli veľa zarábať, keďže boli fyzicky slabí, a zároveň nemohli dostatočne jesť, keďže bez práce nemali peniaze na kúpu potravín.“²⁰ Niektorí ľudia fantazirujú o harmonických predkapitalistických podmienkach, kde bol oveľa pomalší život, avšak toto spomalenie existovalo najmä v dôsledku fyzickej slabosti spôsobenej stálou podvýživou.²¹ Odhaduje sa, že pred dvesto rokmi nebolo asi 20 percent obyvateľov Anglicka alebo Francúzska vôbec schopných pracovať. „Nanajvýš mali dostatok energie na zopár hodín pomalejšie chôdze denne, čo väčšinu z nich odsúdilo na život žobrákov.“²²

V roku 1754 jeden anglický autor napísal: „Súc vzdialení bohatstvu, francúzski roľníci nemajú ani nevyhnutnú obživu; je to druh ľudí, ktorí začne upadať pred štyridsiatkou... U francúzskych robotníkov už len ich vonkajší vzhľad dokazuje chátranie ich tiel.“²³ V iných európskych krajinách bola situácia podobná. Braudel uvádza: „Toto sú potom fakty, ktoré vyústia do vytvorenia biologického *ancien régime*, o ktorom diskutujeme: počet úmrtí sa približne rovná počtu narodení, existuje vysoká úmrtnosť detí, hladomor, chronická podvýživa a hrozivé epidémie.“ V niektorých desaťročiach dokonca zomrelo viac ľudí, ako sa narodilo.²⁴ Majetok ľudí sa obmedzil na zopár základných vecí, čo možno vidieť na súdobých obrazoch: niekoľko stoličiek, lavička a sud slúžiaci ako stôl.²⁵

A tak, ako ľudia žili, tak aj zomierali. Jedna správa z Paríža hovorí, že mŕtvych zašili do plátenných vriec, vhodili do hrobu chudoby v Clamar-

¹⁷ Braudel, s. 130.

¹⁸ Braudel, s. 130.

¹⁹ Citované podľa Braudel, s. 132.

²⁰ Deaton, s. 92.

²¹ McCloskey – Carden, s. 41.

²² Norberg, *Progress*, s. 12.

²³ Citované podľa Braudel, s. 90 – 91.

²⁴ Braudel, s. 91 – 92.

²⁵ Braudel, s. 283.

te – mimo hlavného mesta, a potom ich posypali nehaseným vápnom. Pohrebná procesia chudobného obsahovala „od blata ušpineného kňaža, zvon a kríž“. Takejto rozlúčke predchádzali neopísateľné podmienky v chudobinci, kde pre päť-, šesťtisíc chorých ľudí bolo k dispozícii iba 1 200 postelí, takže „novo prijatý je uložený medzi umierajúceho a nejakú mŕtvolu“.²⁶

Podrobným opisom skutočného života ľudí som chcel ukázať, čo znamená, keď 90 percent svetovej populácie žije v extrémnej chudobe. A v iných častiach sveta ľudia žili ešte v horších podmienkach ako v západnej Európe. Uznávaný britský ekonóm Angus Maddis sa špecializoval na dokumentovanie hospodárskeho rastu a rozvoja počas dlhých časových období. Na základe série vysoko zložitých výpočtov odhadol historický hrubý domáci produkt (HDP) na obyvateľa v niektorých hlavných svetových ekonomikách. V roku 1820 mal v západnej Európe, ktorej sme sa v tejto kapitole zatiaľ venovali, hodnotu 1 202 medzinárodných dolárov.²⁷ Podľa Maddisona bolo HDP na obyvateľa na podobnej úrovni aj v iných západných krajinách, ako napríklad v Severnej Amerike, Austrálii a na Novom Zélande. Vo zvyšku sveta bolo HDP na obyvateľa v roku 1820 iba 580 medzinárodných dolárov, čo bola polovica z úrovne západného sveta.²⁸

Pozitívny dosah kapitalizmu bude zrejmejší, ak si osvojíme dlhodobú historickú perspektívu. V roku 1 našej doby bol HDP na obyvateľa v západnej Európe 576 medzinárodných dolárov, pričom svetový priemer bol 467. To znamená, že v Európe sa v ére pred kapitalizmom od roku 1 do roku 1820 o niečo viac ako zdvojnásobilo. V krátkom období od roku 1820 do roku 2003 sa HDP na obyvateľa v západnej Európe zvýšil z 1 202 na 19 912 medzinárodných dolárov a v ďalších západných kapitalistických krajinách na 23 710 medzinárodných dolárov.²⁹

Oproti tomu v Ázii za 153 rokov od roku 1820 do roku 1973 HDP na obyvateľa stúpol zo slabých 581 na 1 718 medzinárodných dolárov. A v nasledujúcich 30 rokoch do roku 2003 vzrástol z 1 718 na 4 434 medzinárodných dolárov.³⁰

Takže čo spustilo tento dynamický vývoj? Nuž, rast HDP na obyvateľa v Ázii nastal v prvom rade vďaka skutočnosti, že po smrti Mao Ce-tun-

²⁶ Citované podľa Braudel, 491.

²⁷ Medzinárodný dolár je hypotetická menová jednotka, ktorá má rovnakú paritu kúpnej sily, akú mal americký dolár v Spojených štátoch v roku 1990.

²⁸ Maddison, s. 70.

²⁹ Maddison, s. 70.

³⁰ Maddison, s. 70.

ga v roku 1976 sa Čína rozhodla krok za krokom plynulo zavádzať kapitalistické princípy. Keďže znižovanie globálnej chudoby je výsledkom tohto čínskeho vývoja, rád by som sa ním zaoberal podrobnejšie.

Iba nedávno, v roku 1981, až 88 percent obyvateľov Číny žilo v extrémnej chudobe. Dnes je to menej ako jedno percento. Nikdy v dejinách sveta také množstvo stoviek miliónov ľudí neprešlo z najhoršej chudoby do strednej triedy v takom krátkom časovom období. Ak sa zameriame na čínsky príklad, môžeme sa veľa dozvedieť o tom, ako chudobu prekonať – nie teoreticky, ale na základe historickej skutočnosti.

Najskôr sa pozrime do minulosti. Koncom 50. rokov 20. storočia v dôsledku Maovho Veľkého skoku vpred zomrelo 45 miliónov ľudí. Je prekvapujúce, že väčšina ľudí, ktorí sa v škole učia o skutočných (alebo údajných) problémoch spojených s kapitalizmom, nikdy nepočuli o Veľkom skoku vpred, najväčšom socialistickom experimente v dejinách.

O tejto látke som podrobnejšie písal v knihe *The Power of Capitalism*, kde som citoval čínskeho novinára a historika Jang Ťi-šenga: „Hladovanie, ktoré predchádzalo smrti, bolo horšie ako smrť samotná. Obilie nebolo, divoké rastliny boli zjedené, dokonca odlupovali kôru zo stromov. Na naplnenie žalúdkov sa používal ešte aj vtáčí trus, potkany a bavlnené výplne. Na kaolíkových poliach hladujúci prežúvali hlinu, ktorú kopali.“³¹ Často sa vyskytoval kanibalizmus. Zozačiatku zúfalí dedičania jedli iba zdochliny zvierat, avšak neskôr začali vykopávať mŕtvych susedov, aby ich uvarili a zjedli. Spolu s inými druhmi mäsa sa na čiernom trhu predávalo aj ľudské.³² Po smrti Maa vypracovali a následne aj rýchlo ukončili štúdiu, ktorá v obvode Feng-jang zaznamenala „na jar v roku 1960 až 63 prípadov kanibalizmu vrátane páru, ktorý usmrtil a zjedol svojho osemročného syna“.³³

V roku 1958, pred Maovým Veľkým skokom vpred, bola stredná dĺžka života niečo pod 50 rokmi. Do roku 1960 však klesla pod 30(!). O päť rokov neskôr, potom, čo sa hladovanie a zabíjanie skončili, opäť stúpala na necelých 55. Takmer tretina narodených počas najtemnejšej fázy najväčšieho socialistického experimentu v ľudských dejinách sa nedožila jeho konca.³⁴

³¹ Citované podľa Lee, s. 80.

³² Dikötter, *Mao's Great Famine*, s. 320 – 321.

³³ Chang – Halliday, s. 533.

³⁴ Deaton, s. 39.

Po skončení ľudskej a ekonomickej katastrofy Maovej éry začali Číňania vyslať svojich zástupcov do iných krajín s cieľom analyzovať tamjšiu realitu. Chceli tieto štáty na vlastné oči spoznať a zistiť, z čoho by sa dalo poučiť. Od roku 1978 poprední čínski politici a ekonómovia uskutočnili množstvo ciest. Absolvovali 20 výjazdov do viac ako 50 krajín s cieľom identifikovať politiky, ktoré by viedli Čínu k hospodárskemu úspechu. Keď uvideli napríklad pracovné postupy v Japonsku, zrazu im bolo všetko jasné. Okamžite si uvedomili, že komunistická propaganda im roky klamala, keď porovnávala „slávne“ úspechy socializmu v Číne s „úbohosťou“ kapitalistických krajín. Ako sa účastníci ciest za poznáním sami presvedčili, v skutočnosti to bolo celé naopak. „Čím viac sme zo sveta videli, o to viac sme si uvedomovali, ako veľmi sme pozadu,“ často hovoril Teng Siao-pching, otec následných kapitalistických reforiem v Číne.³⁵

Bolo by však nesprávne veriť, že Čína akosi z noci na ráno „konvertovala“ na kapitalizmus alebo začala okamžite rušiť plánované hospodárstvo v prospech trhového. Čínska vláda urobila pomalý skúšobný štart a postupne dávala štátnym podnikom väčší podiel samostatnosti. Prechod od socialistického, štátom riadeného hospodárstva na trhovú ekonomiku sa neudial rýchlo. Bol to proces, ktorý trval roky až desaťročia – a ešte zďaleka nie je ukončený. Prinajmenšom rovnako dôležité ako opatrenia smerujúce zhora nadol – čiže z komunistickej strany –, boli iniciatívy zdola, napríklad z radov poľnohospodárov.

Po trpkých skúsenosti s Veľkým skokom vpred sa rastúci počet vidieckych roľníkov chopil iniciatívy a rozhodol sa napriek oficiálnemu zákazu opätovne zaviesť súkromné vlastníctvo poľnohospodárskej pôdy. Čoskoro sa i tak ukázalo, že výnosy súkromných fariem sú oveľa vyššie, takže stranícki funkcionári umožnili ľuďom pokračovať. Prvé experimenty sa uskutočňovali v „žobráckych dedinách“, keďže funkcionári dospeli k záveru, že „ak sa tam veci nepodaria, nič zlého sa nestane, pretože z úplného dna nie je možné klesnúť nižšie“. V jednej z týchto dediniek vedúci straníci umožnili roľníkom ako súkromným vlastníkom obhospodarovať polia s nízkym výnosom. Polia okamžite vynášali trojnásobok v porovnaní s kolektívnym hospodárením.

Dlho pred zrušením zákazu súkromného roľníctva v roku 1982 sa napriek socialistickým princípom objavili v Číne spontánne iniciatívy roľníkov na opätovné zavedenie súkromného vlastníctva. Výsledok bol

³⁵ Lee, s. 159.

výnimočne pozitívny: ľudia už neboli nútení hladovať a poľnohospodárske výnosy sa výrazne zvýšili.

Takéto zmeny neboli viditeľné iba vo vidieckych oblastiach. Popri veľkých štátnych podnikoch existovalo množstvo mestských spoločností, ktoré formálne patrili mestám a obciam, avšak boli čoraz výraznejšie riadené ako súkromné firmy. Často sa ukázalo, že sú kvalitnejšie ako ťažkopádne štátne podniky, keďže neboli predmetom reštriktívnych smerníc plánovaného hospodárstva. V 80. rokoch minulého storočia sa zakladalo čoraz viac de facto súkromne riadených podnikov. Socialistický systém, pre ktorý bolo jedinou voľbou štátne vlastníctvo pod dohľadom orgánov centralizovaného štátneho plánovania, bol čoraz viac narušaný zdola.

Rastúci význam získali novo vytvorené Špeciálne ekonomické zóny, v ktorých sa nepoužíval socialistický hospodársky systém, ale povolili sa v nich kapitalistické experimenty. Prvá takáto zóna sa vytvorila v meste Šen-čen v blízkosti hospodársky nezávislého kapitalistického Hongkongu, ktorý bol v tom čase kolóniou britskej koruny. Podobne ako v prípade Nemecka, kde pred postavením Berlínskeho múru rastúci počet ľudí utekal z východu na západ, aj socialistickú Čínu ľudovú republiku sa cez vtedy malé rybárske mesto Šen-čen čoraz viac ľudí snažilo opustiť a prejsť do kapitalistického Hongkongu.

Teng Siao-pching bol dostatočne inteligentný na to, aby si uvedomil, že vojenský zásah a prísnejšie hraničné kontroly základný problém nevyriešia, ale je potrebné analyzovať a eliminovať príčiny úteku ľudí z krajiny. Keď sa vedúci straníci z provincie Kuang-tung, do ktorej Šen-čen patrí, začali situáciou zaoberať podrobnejšie, zistili, že utečenci z pevninskej Číny si na hongkonskom území na opačnej strane rieky Šen-čen založili dedinu. Zarábali tam stonásobne viac ako ich krajanovia na socialistickej strane.

Teng zareagoval vyhlásením, že na zastavenie odlevu musí Čína zvýšiť životnú úroveň na svojej strane rieky. Šen-čen, ktorý mal vtedy menej ako 30-tisíc obyvateľov, sa stal miestom prvého čínskeho experimentu s voľným trhom. Povolili ho stranícke kádre, ktoré v Hongkongu a Singapore na vlastné oči videli, že kapitalizmus funguje lepšie ako socializmus.

Z miesta, kde mnoho ľudí riskovalo životy pri úteku z krajiny, sa táto bývalá rybárska dedina zmenila na pulzujúcu metropolu s 12 miliónmi obyvateľov a prosperujúcou ekonomikou sústredenou na elektronický a telekomunikačný priemysel, ktorá dosiahla vyšší príjem na osobu v porovnaní s akýmkoľvek iným čínskym mestom s výnimkou

Hongkongu a Macaa. Model Špeciálnej ekonomickej zóny sa rýchlo ujal aj v iných regiónoch. Vďaka nízkym daniam, výhodnému nájomnému a slabým administratívnym prekážkam sa stali Špeciálne ekonomické zóny príťažlivými pre zahraničných investorov. Ich hospodárenie bolo menej regulované a viac trhovo orientované aj v porovnaní s mnohými dnešnými európskymi krajinami. Tento región som prvý raz navštívil v auguste 2018 a potom v decembri 2019. Počas druhej cesty som sa rozprával so zástupcami jedného súkromného think tanku. Jeho šéfom bol profesor, ktorý nie je členom komunistickej strany ani žiadnej inej z ostatných ôsmich „strán“ v Číne. „Možno budeme poslední obhajcovia kapitalizmu,“ poznamenal. Počas nášho rozhovoru vyjadril rozčarovanie nad tým, že socialistické uvažovanie zažíva takú veľkú renesanciu v Európe a Spojených štátoch. „Tu v Číne málokto verí myšlienkam Karla Marxa.“

Oficiálne vyhlásenie k trhovej ekonomike na 14. zjazde Komunistickej strany Číny v októbri 1992 bolo krokom, ktorý by si pred pár rokmi nikto nevedel predstaviť. Znamenalo míľnik na čínskej ceste ku kapitalizmu. Hoci strana zakrátko prestala s úplným odpútavaním sa od centralizovaného hospodárskeho plánovania, ceny surovín, prepravných služieb a kapitálových statkov, ktoré nastavovala, dramaticky padli. Paralelne sa uskutočňovali snahy reformovať štátne podniky. Súkromné osoby a zahraniční investori sa teraz mohli stať vlastníkami majetku, ktorý bol voľakedy výlučne v spoločnom vlastníctve. V 90. rokoch sa rozbehla privatizácia a niektoré spoločnosti boli uvedené na akciový trh. Miestne samosprávy inicializovali mnoho spontánnych privatizácií a burzových debutov. Jasne sa ukázalo, že štátne podniky neboli v podmienkach konkurencie životaschopné.

Vývoj v Číne preukázal, že zo stúpajúceho hospodárskeho rastu, hoci aj nerovnomerného, profituje väčšina populácie. S výnimkou Spojených štátov je v Číne viac miliárdarov ako v iných štátoch sveta. V Pekingu ich dokonca žije viac ako v New Yorku. To potvrdzuje vrodenný omyl antikapitalistov týkajúci sa uvažovania v intenciách nulového súčtu, ktorý tvrdí, že bohatí sú majetní preto, lebo vzali niečo chudobným. Dôvodom, prečo sú dnes stovky miliónov ľudí v Číne na tom lepšie, nie je to, že je tam tak veľa milionárov a miliárdarov, ale presne to, že po Maovej smrti Teng Siao-pching nariadil: „Nechajme najskôr nejakých ľudí zbohatnúť.“

Mal pravdu, keď na prvé miesto postavil hospodársky rast. Potvrdzujú to nasledujúce fakty: čínske provincie s najväčším poklesom chu-

doby v posledných dekádach zároveň zaznamenali najvyšší hospodársky rast. Určite najchytrejší analytik čínskej ekonomiky Wej-jing Čang odmieta predstavu, že výnimočný úspech Číny je výsledkom výraznej úlohy štátu. Táto chybná interpretácia sa rozšírila na Západe, avšak začína prevládať aj v samotnej Číne, kde niektorí politici a učitelia veria, že vysvetlenie úspechu krajiny leží v konkrétnom „čínskom modeli“. „Jeho obhajcovia sa mýlia, pretože si zamieňajú ‚navzdory‘ s ‚v dôsledku‘. Čínsky rast nebol rýchly v dôsledku silného štátu, ale navzdory nemu a veľkému neefektívnemu štátnemu sektoru.“³⁶

Hnacími silami stojacimi za čínskym závrtným hospodárskym rastom sú v skutočnosti prechod na trhu a privatizácia. Čang zanalyzoval údaje z rôznych regiónov Číny a dospel k záveru, že „čím viac trhovo orientovaných reforiem nejaká provincia uskutočnila, tým vyšší hospodársky rast dosiahla a tie, čo sú pozadu s reformou trhu, sú pozadu aj v hospodárskom raste“.³⁷ Zóny, v ktorých boli trhovo orientované reformy zavádzané najkonzistentnejším spôsobom, ako napríklad Kuang-tung, Če-tiang, Fu-tien a Tjiang-su, zároveň priniesli najvyšší hospodársky rast.

Kľúčové pozorovanie je, že „najlepšie sa reformný pokrok meria zmenami v bodovaní marketizácie v dotknutých obdobiach, a nie absolútnym bodovaním konkrétného roka“.³⁸ Miera rastu je najvyššia tam, kde rozhodujúcu úlohu hrajú súkromné spoločnosti. Dokazujú to aj Čangove údaje: „Provincie, ktorých ekonomiky sú viac ‚privatizované‘, majú vyššiu pravdepodobnosť rýchlejšieho rastu. Vysoký rast je poháňaný neštátnym sektorom, a nie štátnym.“³⁹

Reformný proces v Číne nebol počas posledných desaťročí nikdy jednoliaty a nikdy nešiel jedným smerom. Boli obdobia, keď sa trhové sily rýchlo posilnili, ako aj fázy, v ktorých nadvládu opätovne nadobudol štát. Hoci z dlhodobého hľadiska bola hlavná tendencia „štát von – súkromníci dnu“ (kuo tchuej min t'in), vyskytli sa aj periódy a oblasti, v ktorých išlo o opačný trend, čiže „štát dnu – súkromníci von“ (kuo t'in min tchuej). Čang skúma rozličné miery rastu v regiónoch „štát von a súkromníci dnu“ a „štát dnu a súkromníci von“. Aj tu sú výsledky jasné: celková produkcia rastie výrazne rýchlejšie v regiónoch „štát von a súkromníci dnu“. Čang to vysvetľuje ako dôkaz, že „čínsky rýchly

³⁶ Zhang, *The China Model*, s. 18 – 19. Italika podľa originálu.

³⁷ Zhang, *The China Model*, s. 9 – 10.

³⁸ Zhang, *The China Model*, 10. Italika podľa originálu.

³⁹ Zhang, *The China Model*, s. 11 – 12.

rast počas ostatných štyroch desaťročí poháňala sila trhu a neštátnych sektorov, a nie vláda a štátny sektor, ako to tvrdili teoretici čínskeho modelu“.⁴⁰

Najdôležitejším faktorom budúceho vývoja čínskeho hospodárstva je miera inovácií. Analýza účinnosti výskumu a vývoja v priemysle, udeľených patentov na obyvateľa a percenta tržieb za nové výrobky v rámci celkových výnosov priemyselnej výroby vypovedajú jasne o tom, že všetky tieto kľúčové údaje týkajúce sa inovácií očividne kladne korelujú so stupňom marketizácie.⁴¹

Keď som sa s Wej-jing Čangom stretol v Pekingu, zdôraznil najväčšie nebezpečenstvo nepochopenia príčin čínskeho rastu nielen vo svojej krajine, ale aj na Západe. Ak si ľudia na Západe nesprávne vyhodnotia, že čínsky hospodársky úspech je založený na nejakej jedinečnej „tretej ceste“ medzi kapitalizmom a socializmom, známej aj ako „štátny kapitalizmus“, obáva sa, že si z toho vyvodí nesprávny záver aj pre svoje krajiny. V knihe *Ideas for China's Future* (Idey pre budúcnosť Číny) publikovanej v roku 2020 používa Čang veľmi bystrú metaforu: „Predstavte si, že vidíte rýchlo bežiaceho človeka bez ruky. Ak pridete k záveru, že jeho rýchlosť vyplýva z chýbajúcej ruky, potom prirodzene zavoláte druhých, aby vám jednu končatinu odsekli. Bola by to katastrofa... Ekonomovia si nemôžu pliesť, navzdory a, v dôsledku.“⁴²

Zástancovia silného štátu z Európy a zo Spojených štátov chcú, aby každý veril, že čínsky hospodársky úspech potvrdzuje, že ekonomický rast je neoddeliteľne prepojený so silným štátom. Čangova analýza dokazuje presný opak.

Podľa neho je v mnohých ohľadoch čínska cesta menej výnimočná, než sa na prvý pohľad zdá: „V skutočnosti je čínsky hospodársky vývoj úplne rovnaký ako v niektorých západných krajinách, napríklad vo Veľkej Británii počas priemyselnej revolúcie, v Spojených štátoch koncom 19. a začiatkom 20. storočia a v niektorých východoázijských štátoch ako Japonsko či Južná Kórea po druhej svetovej vojne. Keď sa raz zavedú trhové sily a pre ľudí sa nastaví správne pohnútky na dosahovanie bohatstva, zázrak rastu sa skôr či neskôr objaví.“⁴³

Naozaj existuje mnoho paralel medzi Čínou a rozvojom raného kapitalizmu v Európe a Spojených štátoch. „Raný kapitalizmus“ je pre an-

⁴⁰ Zhang, *The China Model*, s. 13.

⁴¹ Zhang, *The China Model*, s. 14.

⁴² Zhang, *Ideas for China's Future*, s. 229.

⁴³ Zhang, *The Logic*, s. 158.

tikapitalistov hrôzostrašným termínom, a to i napriek tomu, že v tom období nastalo dramatické zlepšenie životných podmienok robotníckej triedy. Thomas J. DiLorenzo to ilustruje na údajoch zo Spojených štátov: „Od roku 1820 do roku 1860 rástli mzdy ročným tempom asi 1,6. Počas tohto obdobia sa kúpna sila priemernej mzdy robotníka zvýšila od 60 do 90 percent v závislosti od regiónu, v ktorom býval. Medzi rokmi 1860 a 1890, teda v ére ekonómami označovanej za druhú priemyselnú revolúciu, sa reálne mzdy – čiže mzdy upravené o infláciu – zvýšili v Amerike až o 50 percent. Taktiež sa skrátila priemerná dĺžka pracovného týždňa, čo znamená, že priemerný americký robotník si za ten čas polepšil o viac ako 60 percent.“⁴⁴ V nasledujúcej kapitole ukážem, že niečo podobné sa udialo v ranom kapitalizme v Anglicku, ktoré je často označované ako konkrétny príklad nehumánných a potupných podmienok.

Kapitalizmus urobil vo svetových dejinách oveľa viac na to, aby eliminoval hlad a chudobu, ako akýkoľvek iný systém. Najväčšie hladomory za posledných sto rokov sa udiali v socializme. Podľa oficiálnych údajov *Veľkej sovietskej encyklopédie* z roku 1927 si hladomor po bolševickej revolúcii, ktorý nastal v rokoch 1921 a 1922, vyžiadal päť miliónov životov. Najvyššie odhady hovoria o 10 až 14 miliónoch obetí hladu. Iba o desaťročie neskôr socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva a „likvidácia kulakov“ (viac v 11. kapitole) pod vedením Josifa Stalina spustila ďalší veľký hladomor, ktorý zabil šesť až osem miliónov ľudí. V relatívnom vyjadrení bol najviac zasiahnutý Kazachstan, kde zomrela tretina obyvateľstva.⁴⁵ Nadmerné úmrtia v Sovietskom zväze sa týkali Ukrajiny s 3,9 milióna obetí, v Rusku to boli 3,3 milióna a v Kazachstane 1,3 milióna obetí.

Nemecký odborník na Čínu Felix Wemheuer vo svojej knihe *Der große Hunger* (Veľký hlad) píše, že keď sa použije výraz „hladomor“, ľudia si v prvom rade vybavajú Afriku. „V 20. storočí však 80 percent všetkých obetí hladomorov zomrelo v Číne a Sovietskom zväze.“⁴⁶ Nehovorí o miliónoch obetí všeobecnej podvýživy a nedostatočnej zdravotnej starostlivosti, ale hladomor definuje ako udalosť, ktorá spôsobí skok v miere úmrtnosti nad „normálne“ hodnoty danej krajiny.⁴⁷ Hlavným faktorom, prečo v rokoch 1990 až 2017 hladovanie v Číne a Sovietskom

⁴⁴ DiLorenzo, s. 95 – 96.

⁴⁵ Wemheuer, s. 17 – 18, s. 59.

⁴⁶ Wemheuer, s. 17.

⁴⁷ Wemheuer, s. 235.

zväze pokleslo o 42 percent, bol koniec komunizmu v týchto štátoch.⁴⁸

Ide o typickú chybnú interpretáciu, ak si ľudia myslia, že „hlad a chudoba“ sa týkajú kapitalizmu, a nie socializmu, práve toho systému, ktorý je skutočne zodpovedný za najväčšie hladomory v dvadsiatom storočí.

V Kórejskej ľudovodemokratickej republike, ktorá patrí k niekoľkým zvyšným socialistickým krajinám na svete, zomrelo počas hladomoru v rokoch 1994 až 1998 niekoľko stoviek tisíc ľudí. Jang Jing-sung, ktorý patrí k severokórejskej elite, opisuje vlastné skúsenosti z krajiny z konca 90. rokov predtým, ako utiekol na Západ. Hladujúcich posielali do parkov, aby žobrali, kým neumreli. Existovali zvláštne „oddelenia pre mŕtvolu“, ktorých členovia štvachali do tiel palicami s cieľom zistiť, či je dotýčaný mŕtvy. Jang Jing-sung videl, ako mŕtvolu nakladali na rikše, z ktorých do rôznych strán vytŕčali holé kostnaté nohy. Na preplnenom trhovisku nejaká žena, ktorej manžel zomrel v dôsledku hladu, ponúkala na predaj dcéru za 100 wonov (menej ako 10 centov).⁴⁹

Vráťme sa k číslam. Index ekonomickej slobody, ktorý každoročne zostavuje think tank Heritage Foundation, ukazuje, že najviac kapitalistické štáty majú priemerný HDP na obyvateľa 71 576 dolárov. V „prevažne slobodných krajinách“ je tento ukazovateľ 47 706 dolárov. Na druhej strane stupnice sú „prevažne neslobodné“ a „neslobodné“ krajiny, kde je HDP na obyvateľa iba 6 834 a 7 163 dolárov.⁵⁰

Svetový index viacrozmernej chudoby (MPI)⁵¹ zostavený OSN meria rôzne formy chudoby (vrátane starostlivosti o zdravie, kvality života a vzdelania) v 80 rozvojových krajinách. Ak porovnáme ukazovateľ MPI s indexom ekonomickej slobody, zistíme, že 35,3 percenta populácie „prevažne neslobodných“ rozvojových štátov žije vo „viacrozmernej chudobe“, pričom v „prevažne slobodných“ rozvojových krajinách je to iba 7,9 percenta ľudí.⁵² Naivná je viera tých, čo si myslia, že všetko sa zlepšilo vďaka „prerozdeleniu“ peňazí z bohatých krajín do chudobných. Ekonomika nie je hra s nulovým súčtom, kde jednoducho niečo vezmete bohatej osobe, skupine alebo krajine a rozdelíte to iným, aby bol bohatý každý. Chudobu v skutočnosti porazí viac ekonomickej slobody, ako ukazuje vývoj v západnej Európe od roku 1820 a v krajinách ako Čína, Južná Kórea a Vietnam v posledných 40 rokoch.

⁴⁸ <https://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/globalisierung/52693/unterernaehrung>

⁴⁹ Norberg, *Progress*, s. 25 – 26.

⁵⁰ Miller – Kim – Roberts, *Index of Economic Freedom 2021*, s. 22.

⁵¹ Oxford Poverty & Human Development Initiative (Iniciatíva Univerzity v Oxforde Chudoba a ľudský rozvoj), *Global MPI 2021*: <http://hdr.undp.org/en/2021-MPI>

⁵² Miller – Kim – Roberts, *Index of Economic Freedom 2021*, s. 25.

Množstvo štúdií dokázalo, a podčiarkujú to aj ekonómovia, že rozvojová pomoc pre Afriku urobila viac škody ako úžitku.⁵³ Túto skutočnosť som dôsledne preskúmal v druhej kapitole knihy *The Power of Capitalism*. V rokoch 1970 až 1998, čo bolo obdobie vrcholu prílevu rozvojovej pomoci do Afriky, chudoba na kontinente stúpila z 11 na 66 percent.⁵⁴ Zahraničná pomoc pomohla korupčným vládam, ktoré ani nemali to svedomie nejakým spôsobom zabezpečiť blahobyť svojho obyvateľstva. Platby zahraničnej pomoci znamenali aj to, že vládcovia nemuseli byť závislí od vôle ľudu. To im umožnilo bez strachu brzdiť právny štát, zakladanie transparentných občianskych inštitúcií a ochranu ľudských slobôd. Na druhej strane to odradilo miestnych aj zahraničných investorov od investovania do týchto chudobných krajín. Výsledkom bolo, že západná rozvojová pomoc zabránila rozvoju mnohých afrických štátov.

Zahraničná pomoc utlmila rozvoj funkčnej kapitalistickej ekonomiky, pričom vysoká úroveň korupcie spôsobila, že investovanie do chudobných krajín nebolo príťažlivé.⁵⁵ To viedlo k hospodárskej stagnácii a podvyživenému ekonomickému rastu. Korupční vládni funkcionári sa viac zaujímali o svoje záležitosti než o službu v prospech spoločného dobra. Veľké objemy zahraničnej pomoci a kultúra závislosti od nej tiež podporovali africké vlády v pokračovaní rozširovania neproduktívneho verejného sektora, čo bol len ďalší spôsob odmeňovania svojich kamarátov.⁵⁶

Samozrejme, že bohaté krajiny by mali v núdzových prípadoch pomáhať chudobným štátom, napríklad ak ich zasiahne prírodná katastrofa alebo pandémie. Vtedy by malo byť samozrejmé, že jedna krajina pomáha druhej napríklad poskytovaním praktického vybavenia, liekov, potravín a podobne. To isté by malo platiť v prípade ľudí, ktorí napriek tomu, že žijú v prosperujúcej krajine, sa prepadli do chudoby nie vlastnou vinou, napríklad v dôsledku choroby alebo iného zásahu osudu. Tu by sa štedrá pomoc mala poskytnúť bez rozmýšľania – či už zo strany súkromných osôb, alebo štátu. Takáto pomoc však nemá nič spoločné s prekonávaním štrukturálne vyvolanej chudoby.

V Európe alebo v Spojených štátoch v debate o najúčinnnejších metódach na odstránenie chudoby, hladu, detskej práce a iných problémov začali prevládať naivné myšlienky. Niektorí ľudia si obľúbili ne-

⁵³ Porovnaj Zitelmann, *The Power of Capitalism*, 2. kapitola.

⁵⁴ Moyo, s. 8.

⁵⁵ Moyo, s. 55.

⁵⁶ Moyo, s. 67.

kupovať produkty vyrábané pomocou detskej práce. Veľmi často však „aktivistami“ oslavované „vítazstvá“ nad prácou detí v skutočnosti situáciu ľudí v chudobných krajinách ešte zhoršujú. Johan Norberg uvádza nasledujúci príklad: V roku 1992 sa zistilo, že americký maloobchod Wal-Mart nakupoval odevy vyrábané pomocou detskej práce. Kongres USA pohrozil zákazom dovozu z krajín s detskou prácou. Výsledkom hrozby bolo, že v Bangladéši z textilného priemyslu okamžite prepustili tisíce detí. Keď medzinárodné organizácie následne vykonali prieskum o osude týchto detí, zistili, že mnoho z nich sa očividne presunulo do oveľa nebezpečnejších a horšie platených povolání, v niektorých prípadoch začali prostituovať. Podľa organizácie UNICEF podobný bojkot nepálskej výroby kobercov prinútil päťtisíc dievčat, aby sa stali prostitútkami.⁵⁷

V lete roku 2014 titulné stránky novín zaplnil nový zákon o detskej práci v Bolívii, ktorý následne rozvíril búrlivú debatu. Legislatíva umožňovala za určitých podmienok pracovať desaťročným deťom. Pracujúce deti dokonca patrili ku skupinám, ktoré pomáhali zákon tvoriť. Bol to škandál? Organizácia UNICEF sa k tomu postavila takto: „Akceptovali sme, že detská práca je realitou v mnohých krajinách s nízkym a so stredným príjmom. Mnoho chlapcov a dievčat v Bolívii potrebuje mzdu na to, aby prežili. Zástancovia tohto zákona veria, že bez neho by deti pracovali ilegálne a boli by vystavené vyššiemu riziku vykorisťovania. Na druhej strane kritici sa obávajú, že zákon ochranu detí oslabí.“⁵⁸

Situácia preto vôbec nie je taká jednoznačná, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Už som uviedol, že rozsah detskej práce vo svete výrazne klesol, avšak primárne nie ako výsledok zákazov a bojkotu, ale vďaka zlepšeniu podmienok na život v mnohých (pôvodne) rozvojových krajinách. Rodičia, ktorí sa zvykli spoliehať na pracujúce deti, sú teraz na pozícii, kde lepšie zarábajú a financujú vzdelávanie svojich potomkov. Nie menej, ale viac kapitalizmu pomohlo bojovať proti detskej práci.

Aká je však situácia chudobných v bohatých krajinách? Tu je dôležité najskôr rozlišovať medzi „relatívnou“ a „absolútnou“ chudobou. Keď ľudia hovoria o chudobe v krajinách ako Nemecko alebo Švédsko, zvyčajne myslia „relatívnu“ chudobu, ku ktorej sa vrátim v nasledujúcej kapitole. Taká chudoba sa týka ľudí, ktorí zarábajú napríklad 60 percent alebo menej z mediánu príjmu. Ide o nevyhnutný výsledok štatistickej

⁵⁷ Norberg, *Global Capitalism*, s. 199.

⁵⁸ UNICEF „Kinderarbeit weltweit: Die 7 wichtigsten Fragen und Antworten“: <https://www.unicef.de/informieren/aktuelles/blog/kinderarbeit-fragen-und-antworten/166982>

interpretácie mediánu príjmu, ktorý nie je priemerným príjmom, ale príjmom, ktorý rozdeľuje obyvateľstvo na dve skupiny. Jedna má príjem nad danou sumou a druhá pod ňou.

Antikapitalisti stále argumentujú, akoby všetci (relatívne) chudobní ľudia žijúci v bohatej krajine schudobneli nie vlastnou vinou. Poriadne sa rozhorčia, ak niekto zdôrazní, že chudobní ľudia žijú aj v krajinách, ako sú Nemecko, Spojené kráľovstvo, Švédsko alebo Spojené štáty, a že sú za svoju situáciu plne alebo čiastočne zodpovední. Nepopierajú však fakt, že okrem ľudí, ktorí sú v núdzi nie vlastnou vinou, existujú aj takí, čo namiesto toho, aby pracovali, uprednostňujú využívanie štátneho sociálneho systému. V niektorých ohľadoch je možné ich aj chápať: ak sú dane a príspevky na sociálne poistenie také vysoké, že z hrubého príjmu jednotlivcovi zostane nízka suma, a zároveň sociálny štát rozdeľuje štedré výhody, ako je to napríklad v Nemecku, potom vždy budú existovať ľudia uprednostňujúci život na účet týchto výhod s možným zárobkom „na ruku“ vďaka brigádam. Nakoniec vedia, že vo výsledku budú mať rovnako alebo dokonca viac, a nebudú musieť ani pracovať toľko ako ten, čo robí 40 hodín týždenne. Svoj hnev by sme nemali zameriavať primárne na týchto ľudí, ale na systém, v dôsledku ktorého sa ich správanie zdá ekonomicky racionálne. Je však podporovanie ľudí, aby sa videli v prvom rade ako obeť, pre niekoho vôbec prospešné? Nebudú sa cítiť bezmocne a nezmizne ich zmysel mať na veci vplyv? Týmto ľuďom sa hovorí: „Vaša životná situácia je taká, aká je, zo štruktúrnych príčin, takže ju nemáte šancu zmeniť, pokiaľ štruktúry nezbúrate.“ V prvom rade sú takéto odkazy nesprávne a v druhom rade ľudí odrádzajú.

Prokapitalisti ľudí povzbudzujú v tom, aby vzali osud do vlastných rúk a aby nečakali na iných, ktorí by im pomohli dostať sa z problémov alebo zmeniť spoločnosť. Jednou z hlavných príčin, prečo tak konajú, je poznanie, že antikapitalistický sľub, že chudobu a živorenie možno zmierniť odstránením kapitalizmu, nie je podložený dejinami. V skutočnosti to bolo vždy naopak: keď sa kapitalizmus odstránil, chudoba stúpala. Viac sa dozvieme v 11. kapitole.

2. Kapitalizmus vedie k rastúcej nerovnosti

Chudobní sú chudobnejší a bohatí bohatší – v predchádzajúcej kapitole sme videli, že minimálne prvá časť tejto často opakovanej vety nie je pravdivá. Konštatuje sa tiež, že v protiklade s tým, čo má väčšina, majetok superbohatých ľudí rastie. Ich bohatstvo skutočne stúpa, avšak výrazná väčšina tohto majetku sa viaže na produktívne podnikové aktíva. Niektorí ľudia si predstavujú, že na bankovom účte Jeffa Bezosa je sto alebo dvesto miliárd dolárov. V skutočnosti je však väčšina jeho majetku – pravdepodobne viac ako 95 percent – uložená v akciách jeho spoločnosti Amazon, ktorá na svete zamestnáva asi 1,3 milióna ľudí. To je zdrojom jeho obrovského bohatstva.

Najskôr by som sa však opýtal dôležitejšiu základnú otázku: Ako to je s problematikou nerovnosti? Je pravda, že v kapitalizme sa rozširuje medzera medzi bohatými a chudobnými? Pred tým, ako na ňu odpoviem, je dobré spýtať sa: Je vôbec vhodné snažiť sa o rovnosť? A čo to znamená rovnosť? A prečo tak veľa ľudí viac zaujíma nerovnosť ako chudoba?

Autori klasických utopických románov boli posadnutí predstavou rovnosti. V takmer každom náčrte utopického systému je zrušené súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov (a niekedy dokonca celé súkromné vlastníctvo), ako aj všetky rozdiely medzi bohatými a chudobnými. Už v roku 1517 sa v románe *Utópia* z pera Angličana Thomasa Morea, ktorý ustanovil pomenovanie tohto žánru, píše: „Myslím si, že pokiaľ existuje súkromné vlastníctvo, nie je možné, aby nastala rovnosť alebo aby aspoň všetko bolo spravodlivo rozdeľované, takže svet nemožno šťastne spravovať. A to dovtedy, pokým najväčšiu a najlepšiu časť ľudstva bude stále gniaviť núdza a strach.“⁵⁹ V románe filozofa Tommasa Campanellu z roku 1602 *Slnecný štát* takmer všetci obyvatelia mesta, či už ženy alebo muži, nosia rovnaké šaty. Johann Valentin Andreae vo svojej utopickej *Republike Christianopolis* opisuje iba dva druhy oblečenia. „Majú iba dvoje šiat, jedny na prácu, druhé na sviatok. Pre všetky triedy sa vyrábajú rovnaké. Pohlavie a vek sa zdôrazňujú formou odevu. Látka je ľanová alebo vlnená, čiže letná alebo zimná, pričom pre všetkých je určená biela far-

⁵⁹ More, *Utópia*, s. 44.

ba alebo popolavá sivá, nikto nemá módne, na mieru šité výrobky.“ V mnohých utopických románoch je dokonca aj architektúra domov úplne jednoliata.⁶⁰

Ťažko by sa niekto z dnešných kritikov „sociálnej nerovnosti“ zastával takéhoto radikálneho rovnostárstva. Takmer všetci akceptujú, že je v poriadku, ak existujú rozdiely v príjmoch, avšak mnohí dodávajú: „Tieto rozdiely by nemali byť príliš veľké.“ Čo je však „príliš veľké“ a čo je v poriadku? Mnohí kritici sociálnej nerovnosti zdôrazňujú, že v posledných desaťročiach rozdiely rástli. Napríklad manažéri v súčasnosti v porovnaní s minulosťou zarábajú oveľa viac ako ich zamestnanci. Takže „v minulosti“ bol tento pomer správny? Asi ťažko, keďže mnohí, čo sa dnes sťažujú na „príliš veľkú nerovnosť“, sa presne na to isté sťažovali v minulosti.

Vo filozofickej „teórii rovnosti“ a v bežnom chápaní mnohých ľudí by odmena za prácu mala byť proporčná k jej vynaloženému množstvu. „Ak je tento vzťah nerovný, ak niekto získa vyššiu odmenu za menej úsilia, narastie pocit nespravodlivosti.“⁶¹ Prieskumy stabilne ukazovali, že 88 až 95 percent obyvateľov západnej Európy verí, že „výkonnosť“ by mala byť hlavným faktorom určujúcim príjem.⁶² Z výskumu však vieme, že najmä jednotlivci s nízkym socioekonomickým statusom zvyčajne „výkonnosť“ chápu ako „svedomité plnenie definovaného množstva úloh za určitý čas“.⁶³

Väčšina ľudí „výkonnosť“ chápe ako vynaložený čas a intenzitu snahy a úsilia jednotlivcov. Nazývam to „myšlienkové nastavenie zamestnanca“, pretože s osobnými skúsenosťami zamestnancov alebo robotníkov korešponduje to, že ich mzda alebo plat sú proporčné k ich úsiliu. Tí, čo pracujú dlhšie a ťažšie, zvyčajne zarábajú viac. To väčšina ľudí chápe ako „spravodlivé“.

Nerozumejú však tomu, že takýto vzťah sa aplikuje, ak vôbec, len na administratívnych a manuálnych pracovníkov alebo na zamestnancov v poľnohospodárstve a rybárskom priemysle, avšak určite neplatí na podnikateľov. Pre tých je podstatná kvalita ich podnikateľského nápadu, tvorivosť a inovácie.⁶⁴ Rakúsky ekonóm Joseph Schumpeter na-

⁶⁰ Andrae, Johann Valentin, s. 171.

⁶¹ Sachweh, s. 45.

⁶² Sachweh, s. 235.

⁶³ Sachweh, s. 68.

⁶⁴ Inovácie by sa nemali mýliť s invenciami. Inovácie sú tvorivé novinky, po ktorých je skutočný dopyt. Invencie môžu byť „tvorivé“ a „veľkolepé“, avšak bez komerčného úspechu, keďže spotrebitelia ich nepovažujú v čase vzniku za príťažlivé alebo ich vynálezca nevie dobre propagovať na trhu.

písal, že podnikateľský zisk „v kapitalistickom hospodárstve vzniká vždy, keď sa úspešne zavedie nová výrobná metóda, nová komerčná kombinácia alebo nová forma organizácie. To je tá prémia, ktorú kapitalizmus pripája k inovácii. Implementácia inovácie do národného hospodárstva je pravá funkcia podnikania, ktorá je skutočným základom podnikateľskej aktivity a odlišuje ju od obyčajného spravovania a opakujúcich sa rutiných stránok riadenia.“⁶⁵

Ak sa pozrieme na zoznam najbohatších ľudí sveta, zistíme, že zbohatli vďaka jedinečnému podnikateľskému nápadu a na trh priniesli produkt, ktorý mnoho spotrebiteľov uznalo za užitočný. To je princíp kapitalizmu, no mnohí tomu nerozumejú. Nezáleží na objeme práce, ale na prínose pre spoločnosť. Ten má veľmi málo alebo často nič do činenia s množstvom času a „potu“, ktorý podnikateľ do svojho podnikateľského nápadu investoval. Ďalšie nepochopenie v tomto kontexte je, ak sa niekto pri spätnom pohľade, či už po jednom alebo 50 rokoch, vysmieva nízkej hodnote takýchto podnikateľských nápadov. Väčšina inovácií po uplynutí dostatočne dlhého času vyzerá banálne, keďže v dôsledku novších a lepších zastarávajú. Tí, čo nechápu tento spôsob podnikateľskej tvorivosti, nechápu tiež, že to, čo odlišuje najlepšie podnikateľské nápady, je iba výnimočne ich technická geniálnosť. Skôr je to o tom, že niekto ako prvý príde na trh s nápadom, ktorý bude pre ľudí skutočne dôležitý.

Spoločnosť Oetker Group v súčasnosti zamestnáva viac ako 30-tisíc ľudí a vytvára miliardové tržby. Vznikla v roku 1891 a o desať rokov neskôr si August Oetker dal zaregistrovať patent na kypriaci prášok, vďaka čomu sa stal jedným z najbohatších ľudí v Nemecku. Oetker často opakoval túto vetu: „Vo väčšine prípadov je dobrý nápad to jediné, čo robí človeka človekom.“⁶⁶ Tento „dobrý nápad“ ani nemusí byť podnikateľov výtvor. Oetker nevynašiel kypriaci prášok, bol však prvý, kto dostal geniálny nápad zlepšiť ho a čo je najdôležitejšie, spraviť z neho výrobok, ktorý uspokojí potreby miliónov ľudí.

Brian Acton a Jan Koum vymysleli aplikáciu WhatsApp a v roku 2014 ju predali spoločnosti Facebook za 19 miliárd dolárov. Dve miliardy ľudí na svete dnes používajú WhatsApp nielen na posielanie správ a súborov, ale aj na telefonovanie. Vďaka svojej inovatívnej myšlienke zakladatelia spoločnosti WhatsApp sústredili celkový majetok vo výške 13 miliárd dolárov. Zbohatli vďaka nápadu. Zvýšila sa nerovnosť po tom, čo

⁶⁵ Schumpeter, *Unternehmerfunktion und Arbeiterinteresse*, s. 229. Italika podľa originálu.

⁶⁶ Citované podľa Jungbluth, *Oetkers*, s. 62.

tu máme o dvoch multimiliardárov viac? Určite. Zranilo to však niekoho iného okrem poskytovateľov drahých mobilných programov?

Nápady a ich časovanie sú dôležité, pričom ani nezáleží na tom, či autorom myšlienky je samotný podnikateľ. Mnohí úspešní podnikatelia, či už Sam Walton z Walmartu, Steve Jobs z Applu alebo Bill Gates z Microsoftu, nevymysleli svoje kľúčové podnikateľské nápady, ale prevzali ich od druhých.

Naopak, mnohí investori, či už Coca-Coly alebo operačného systému neskôr nazvaného MS-DOS, nezbohatli vďaka svojim inováciám. Zbohatli tí, ktorí mali geniálny nápad, ako tieto vynálezy možno premeniť na nové výrobky, ktoré v konkrétnom časovom bode uspokojia potreby množstva ľudí. Je očividné, že otázka, ako dlho a ťažko títo podnikatelia pracovali, nemá zmysel. Mnoho ľudí sa pokúša pracovať rovnako usilovne alebo možno usilovnejšie a rovnako dlho alebo dlhšie, a napriek tomu nezbohatnú.

A čo vrcholní manažéri platení veľkými spoločnosťami? Ich vysoké platy intenzívne kritizujú oponenti kapitalizmu mnohokrát častejšie ako (zvyčajne oveľa vyššie) príjmy podnikateľov. Je tak najmä preto, lebo podrobnosti o platoch manažérov sa často vyskytujú vo verejnom priestore. Ktokoľvek dokáže zistiť, koľko zarába generálny riaditeľ spoločnosti kótovanej na burze, pričom u podnikateľov to tak nie je. Okrem toho mnohí ľudia (aj sympatizujúci s kapitalizmom) nepreukazujú vrcholovým manažérom takú úctu ako podnikateľom. Manažérske platy sú často veľmi vysoké, pretože ich určujú princípy ponuky a dopytu na veľmi úzkom trhu vrcholových manažérov. Môžeme to porovnať s trhom top športovcov, kde sa často platia ešte vyššie sumy. I napriek tomu prieskum, ktorý som vykonal v jedenástich krajinách, ukázal, že väčšina ľudí verí, že vrcholoví manažéri si svoje vysoké platy nezaslúžia. Zaujalo ma to a chcel som vedieť, prečo to mnoho ľudí vníma takto.

Prieskum ukázal, že 63 percent Nemcov si myslí, že je neadekvátne, ak manažéri zarábajú viac ako stonásobok platu zamestnanca, pretože koniec koncov nerobia o toľko usilovnejšie a dlhšie ako ich zamestnanci. Tento názor silno podporovali respondenti, ktorí odpovedali na otázku, prečo by manažéri nemali zarábať toľko, koľko zarábajú. To odráža už spomenuté prevládajúce myšlienkové nastavenie zamestnanca, ktoré hovorí, že platy by mali byť stanovené v prvom rade na základe dĺžky a náročnosti práce.⁶⁷

⁶⁷ Zitelmann, *The Rich in Public Opinion*, s. 307.

Zamestnanci si tak projektujú vlastné východiskové hodnoty svojej výkonnosti a odmeny voči vrcholovým manažérom a veria, že musí existovať silný vzťah medzi tým, ako niekto dlho a usilovne robí na jednej strane a platom jednotlivca na strane druhej. V súvislosti s platmi vrcholových manažérov takéto prepojenie respondenti nevidia. Preto prichádzajú k záveru, že platy manažérov sú premrštené, keďže žiaden vedúci ani v najmenšom nedokáže robiť stokrát dlhšie alebo usilovnejšie ako priemerný zamestnanec. Respondenti takmer nechápu, že platy vrcholových manažérov určuje ponuka a dopyt na trhu špičkových vedúcich pracovníkov. Iba jeden z piatich opýtaných Nemcov súhlasil s tým, že spoločnosti dokážu získať a udržať najlepších manažérov, ak im zaplatia vysokú mzdu (prieskum hovoril o platoch stokrát vyšších ako u priemerného zamestnanca), pretože v opačnom prípade pôjdu do inej spoločnosti, ktorá ponúkne viac, alebo budú sami podnikat'⁶⁸. Vo väčšine ďalších analyzovaných krajín bola situácia podobná: veľká časť respondentov (najmä, i keď nie výlučne, z nízkoprijemných skupín) má jasné mzdové očakávania. Podľa nich je mzda povedzme „prémia za pot“, ktorá im uhrádza odpracované hodiny.

Ktokoľvek, kto obhajuje vysoké manažérske platy, musí byť pripravený na to, že bude veľmi neoblíbený. Aj niektorí obrancovia kapitalizmu kritizujú nadmerné platy vedúcich pracovníkov, pretože, koniec koncov, oni v porovnaní s podnikateľmi nenesú rovnakú úroveň rizika. Často sa prehliada fakt, že práve preto manažéri zarábajú oveľa menej ako podnikatelia. Ako majiteľ malého a stredného podniku som v Nemecku zarábal toľko ako člen predstavenstva jednej z najväčších tamjších korporácií.

Okrem toho odstupné sa dohaduje predtým, ako manažér vôbec začne pre spoločnosť pracovať. Je súčasťou celkového mzdového manažérskeho balíka. Samozrejme, že neskôr sa môže ukázať, že odstupné bolo príliš štedré, keďže manažér nemal výkonnosť v súlade s očakávaniami. Rovnako sa môže stať, že manažérsky mzdový balík je prinízky, ak vedúci pracujú nad očakávania dobre. V takom prípade však neočakávajte, že to médiá zverejnia. Môžeme to porovnať s elitnými športovcami a ich obrovskými peniazmi za prestupy. Ak športovec nepredvedie dobrú výkonnosť, ukáže sa, že dostal nadmerné ohodnotenie. Tak sa dostávame k opakujúcej sa téme: Keď spoločnosť prijíma top manažéra alebo klub podpisuje zmluvu so špičkovým športovcom, neexis-

⁶⁸ Zitelmann, *The Rich in Public Opinion*, s. 157.

tuje záruka na ich budúcu výkonnosť. Ich platy sú založené na *predpovediach* a tie vychádzajú z *minulej* výkonnosti. Predpovede sa pritom môžu a nemusia myliť.

Ak porovnáme to, čo robia top manažéri pre svoje spoločnosti z hľadiska výkonnosti, čiže pridanej hodnoty, potom v priemere nie sú preplatení, ale nedostatočne ohodnotení. Tento stav je výsledkom neistoty. Vyplyva to zo štúdií, ktoré skúmajú, čo sa deje so spoločnosťou, ak jej generálny riaditeľ nečakane zomrie alebo ochorie. Výsledkom je, že hodnota firmy klesne.⁶⁹ Výskum Tylera Cowena ukazuje, že „generálny riaditeľ dostáva len 68 až 73 percent hodnoty, ktorú firme prinesie. Na porovnanie, nedávny odhad ukazuje, že pracovníci vo všeobecnosti nedostanú v priemere zaplatené viac ako 85 percent z hraničného produktu. Inými slovami, pracovníci sú podľa všetkého nedostatočne zaplatení o niečo menej ako výkonní riaditelia, minimálne v prípade, ak sa posudzujú z hľadiska percentuálneho vyjadrenia času“.⁷⁰

Nedostatočné pochopenie týchto vzájomných vzťahov je potom základom odporu voči „sociálnej nerovnosti“ a „sociálnej nespravodlivosti“. Mimochodom, ukazuje sa, že mnoho ľudí používa tieto termíny ako synonymá. Očividne si osvojili nepresvedčivú myšlienku, že správna môže byť iba rovnosť.

Samotná koncepcia „spravodlivého rozdelenia spoločenského bohatstva“ je chybná. Neexistuje bohatstvo vyprodukované „spoločnosťou“, pretože bohatstvo v spoločnosti tvorí suma toho, čo vyrábajú a vymieňajú jednotlivci. Ekonóm Thomas Sowell píše: „Ak by skutočne bol akýsi už existujúci súhrn *nejako* – ako mana nebeská – vytvorených príjmov alebo bohatstva, tak potom by tu bola namieste, samozrejme, aj morálna otázka, aký veľký podiel dostane každý člen spoločnosti. Ale bohatstvo sa *produkuje*. Neexistuje len *nejako*.“⁷¹

Ak by Robinson Crusoe a Piatok žili na ostrove a Crusoe by pozbieral sedem tekvíc a Piatok tri, potom je nezmysel hovoriť, že Crusoe získal 70 percent bohatstva ostrova. „Ak si uvedomíme, že bohatstvo je niečo, čo *produkuje* jednotlivci, tak neexistuje dôvod myslieť si, že ekonomická rovnosť je ideálna a ekonomická nerovnosť je niečo, čo potrebuje extra zdôvodnenie,“ uvádza sa v knihe Dona Watkinsa a Yaronu Brooka *Equal is Unfair* (Rovnosť je nefér).⁷²

⁶⁹ Cowen, s. 54 – 55.

⁷⁰ Cowen, s. 55.

⁷¹ Sowell, *Intellectuals and Society*, s. 50 – 51. Italika podľa originálu.

⁷² Watkins – Brook, *Equal is Unfair*, s. 10. Italika podľa originálu.